

УДК: 159.9

orcid.org/0000-0002-1699-7859

doi.org/10.5281/zenodo.888372

О.І. Кузнецов

Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ПСИХОДІАГНОСТИКА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК РЕЛІГІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано наукові підходи до психодіагностики функціональних характеристик релігійності особистості. Узагальнено та систематизовано групи методів дослідження функціональної релігійності. Охарактеризовано методики діагностики релігійної та духовної участі і залученості особистості, її схильність до релігійних та духовних практик, оцінку релігійної та духовної підтримки, здатність до релігійного і духовного подолання стресу, релігійні і духовні вірування та цінності, релігію та духовність як мотивуючі сили, міру оволодіння релігійними та духовними техніками регулювання стосунків, рівень розвитку релігійного і духовного досвіду особистості, її уявлення та образ Бога

Ключові слова: психодіагностика, релігійність, духовність, функціональний підхід до релігійності.

А.И. Кузнецов

ПСИХОДИАГНОСТИКА ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК РЕЛИГИОЗНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье проанализированы научные подходы к психодиагностики функциональных характеристик религиозности личности. Обобщены и систематизированы группы методов исследования функциональной религиозности. Охарактеризованы методики диагностики религиозного и духовного участия и вовлеченности личности, ее склонности к религиозным и духовным практикам, оценки религиозной и духовной поддержки, способности к религиозному и духовному преодолению стресса, религиозные и духовные верования и ценности, религию и духовность как мотивирующие силы, степень овладения религиозными и духовными техниками регулирования отношений, уровня развития религиозного и духовного опыта личности, представления и образа Бога.

Ключевые слова: психодиагностика, религиозность, духовность, функциональный подход к религиозности.

A.I. Kuznetsov

PSYCHODIAGNOSTICS OF FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY RELIGIOSITY

The article analyzes the scientific approaches to psychodiagnostics of the functional characteristics of personality religiosity. The groups of methods of investigation of functional religiosity are generalized and systematized. The methods of diagnostics of religious and spiritual participation and involvement of the person, its propensity to religious and spiritual practices, assessment of religious and spiritual support, religious coping, beliefs and values, religion and spirituality as motivating forces, the degree of mastery of the religious ones are characterized. And the spiritual techniques of regulation of relations, the level of development of the religious and spiritual experience of the person, religious representations and image of God.

Key words: psychodiagnostics, religiosity, spirituality, functional approach to religiosity.

Постановка проблеми дослідження. Сучасна зарубіжна психологічна практика широко застосовує психодіагностичний інструментарій для вивчення релігійності особистості. Методологія релігійності широко представлена у наукових школах США та ЄС, однак в Україні цій проблемі не приділяли належної уваги. Вітчизняна психологічна практика потребує адаптації та модифікації методик дослідження релігійності та духовності особистості. Саме тому у даному дослідженні було проведено систематизацію сучасних зарубіжних методик дослідження функціональних характеристик релігійності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробки з психодіагностики релігійності проводились Р. Беком, П. Бенсоном, Е. Ворсінгтоном, П. Гванквістою, Р. Дадлі, К. Еллісоном, Л. Кіркпатріком, Дж. Круїзом, Дж. Ліком, Р. Лоуренсом, А. МакДональдом, К. Паргаментом, Т. Плантом, Р. Пьемондом, М. Полома та Б. Пендлтоном, В. Роваттом, Л. Сіпполою, П. Таніссаро, Л. Терстоуном, В. Уільямсоном, Ю. Хейз, П. Хіллом, Р. Худом, Г. Шрайбом та іншими дослідниками.

Мета дослідження – охарактеризувати комплекс методів дослідження функціональних характеристик релігійності особистості у сучасній психодіагностиці.

Виклад матеріалів дослідження. Відповідно до класифікації П. Хілла [14] усі психодіагностичні методики, спрямовані на вивчення особистісної релігійності, можна поділити на два умовних рівня: перший містить методики, які спрямовані на вивчення диспозиційної релігійності та духовності, а другий – функціональної релігійності та духовності. Функціональний рівень психодіагностики релігійності представлений такими групами методик: 1) релігійна та духовна участь (Religious or Spiritual Social Participation); 2) релігійні та духовні практики (Religious or Spiritual Private Practices); 3) релігійна та духовна підтримка (Religious or Spiritual Support); 4) релігійне та духовне подолання стресу (Religious or Spiritual

Coping); 5) релігійні і духовні вірування та цінності (Religious or Spiritual Beliefs and Values); 6) релігія та духовність як мотивуюча сила (Religion or Spirituality as Motivating Forces); 7) релігійні та духовні техніки регулювання стосунків (Religious / Spiritual Techniques for Regulating and Reconciling Relationships); 8) релігійний і духовний досвід (Religious or Spiritual Experiences); 9) образ Бога (God Image).

Функціональний підхід до психодіагностики релігійності передбачає розділення усіх існуючих методик вивчення релігійності та духовності на змістовні групи.

До першої групи відносяться методики, що діагностують міру участі досліджуваного у релігійному житті. Наприклад, *методика діагностики ставлення до церкви Л. Терстоуна («A Scale for measuring attitude toward the church», 1929)* [29] містить 45 тверджень, які характеризують систему установак і переконань особистості по відношенню до церкви, що загалом описує позитивне, нейтральне чи негативне ставлення до церкви. Приклад пунктів, що характеризують позитивне ставлення до церкви: 1. «Я думаю, що церква є божественним інститутом, і вона наказує мою найвищу повагу і вірність», чи 8. «Я відчуваю, що церква є найвидатнішою установою піднесення у світі», чи 9 «Я думаю, що церква відіграє найбільш важливу роль у розвитку моральних звичок та ставлень». Прикладом толерантного чи нейтрального ставлення до церкви такі: 2. «До церкви я ставлюся ні погано, ні добре, но я не вірю що відвідування церкви принесе кому-небудь шкоду»; 10. «Я вірю, що церква потрібна, але, як і всі інші людські інститути, вона має свої недоліки». Негативне ставлення до церкви відбивається у пунктах: 4 «Я вважаю церкву пам'ятником людського незнання»; 7. «Учення Церкви зовсім занадто поверхневе, щоб бути цікавим для мене».

Методики *другої групи*, спрямованої на вивчення духовних практик, представлена здебільшого методиками вивчення функцій молитви у досліджуваних. *Шкала молитви М. Полома та Б. Пендлтона (Prayer Scale, M. Poloma & B. Pendleton, 1989, 1991)* [22], яка діагностує міру розвитку мотивів звернення людини до молитви, відповідно до провідних функцій молитви: сповіді (5 пунктів: «Мені важливо розповісти Богові про мої гріхи чи недоліки» та інші), прохання (3 пункти, наприклад, «Я повинен визнати, що я зазвичай молюся щось отримати.»), ритуалу (3 пункти: «Коли я молюся, у мене є певні слова або фрази, які я повторюю кілька разів»), медитації (5 пунктів, наприклад, «Коли я молюся, я почуваю себе в безпеці»), звички (4 пункти: «Ранкова молитва допомагає мені впоратися з цим світом протягом дня»), доброзичливої просьби, подяки (8 пунктів). Респондент має вказати міру згоди з твердженнями за 6-бальною шкалою.

Шкала функцій молитви М. Бейда і С. Кука (Prayer Functions Scale, Bade & Cook, 1997; Cook & Bade, 1998) [2] спрямована на вивчення міри представленості таких функцій молитви, як прийняття (17 пунктів, наприклад), досягнення заспокоєння і концентрації (11 пунктів), відкладання і запобігання (4 пункти), забезпечення допомоги (14 пунктів).

Третя група методик представлена методиками, які діагностують міру участі церкви та її членів у духовній та емоційній підтримці особистості. Наприклад, *шкала релігійної підтримки Н. Краузе* (Church-based Social support scale, N. Krause, 2001) [16]. Методика представлена 4 шкалами: 1) соціальна підтримка релігійних установ; 2) емоційна підтримка членів (твердження, що вказують на наявність любові і піклування, вміння слухати членів пастви); 3) духовна підтримка членів (твердження, що стосуються обговорення духовного досвіду, здатності до образу життя відповідно віруванням, прагнення пізнати Бога); 4) емоційна підтримка пастора (твердження, що вказують на наявність обговорення особистих проблем, вираження зацікавлення та участі).

Четверта група методик присвячена вивченню релігії як шляху та засобу подолання стресу особистості. *Шкала копінгової активності К. Паргаменнта* (Religious Coping Activities Scale RCAS, 1990) [21] містить 29 пунктів, міру згоди з твердженнями з якими респондент має оцінити за 4-бальною шкалою. Методика є одно шкальною і визначає міру схильності звертатись до релігії у подоланні стресу. Наведемо приклади декількох тверджень: 1. Вірю, що Бог не дозволить щоб зі мною сталося щось жахливе; чи 5. Я усвідомив, що мені не треба страждати, тому що Ісус страждав за мене; або 9. Приймаю те, що ситуація не в моїх руках. А в руках Господа.

Іншим прикладом методики для вивчення міри схильності та здатності до використання релігії як копінгів є *шкала релігійних копінгів К. Паргаменнта, Г. Кеніга, Л. Перез* (Religious Coping Scale) [21]. Методика представлена п'ятьома шкалами, які відображають основні функції релігії відповідно до концепції Г. Бара, К. Харві [3], Д. Шехата, М. Ріда [25], а саме: смислотворчу, контролю, комфорту, близькості, трансформації життя. Кожна шкала містить субшкали, до кожної з яких пропонується оцінити стосовно себе п'ять тверджень.

Смислотворча шкала, або шкала релігійних методів подолання стресу (копінгів) через пошук смислу завдяки релігії, містить такі субшкали: 1) доброзичлива релігійна переоцінка, яка визначає міру здатності до переосмислення стресоризації через релігію як доброзичливу та потенційно корисну (наприклад, пункт 1 «Я розглядаю мою життєву ситуацію як частину плану Бога»); 2) переоцінка покарання Бога, що визначає переосмис-

лення стресора як покарання від Бога за гріхи (пункт 7 «Бог карає мене за мою гріхи»); 3) демонічна переоцінка - переосмислення стресу як діяння диявола (11 «Вірю, що диявол відповідальний за мою життєву ситуацію»); 4) переоцінка Божої сили - переосмислення Божої сили впливати на стресові ситуації (17 «Деякі речі знаходять поза контролем Господа»).

Шкала релігійних копінгів посилення контролю містить такі субшкали: 1) спільна релігійна боротьба за пошук через партнерство з Богом у вирішенні проблем (пункт 21 «Намагаюсь реалізувати свої плани разом із Богом»); 2) активна релігійна віддача визначає міру активності у відмові від контролю над Богом у справі (25 «Роблю все можливе, а потім перекладаю ситуацію на Бога»); 3) пасивний релігійний відступ, що відображає пасивний очікування Бога у контролі ситуації (31 «Не роблю багато, чекаю, що Бог вирішить проблеми за мене»); 4) призначення прямого контролю, що визначає послідовне втручання у безпосереднє звернення до Бога через чудо або божественне заступництво (37 «Молюсь, щоб чудо стало» чи 39 «Домовляюсь з Богом, щоб він покращив ситуацію»); 5) самоздійснення релігійного контролю – пошук безпосереднього контролю через індивідуальну ініціативу, а не допомогу від Бога (41 «Пробую розібратись зі своїми почуттями без допомоги Бога»).

Шкала релігійних копінгів досягнення почуття комфорту та близькості до Бога містить такі субшкали: 1) пошук духовної підтримки – прагнення до заспокоєння та запевнення через Божу любов і турботу (46 «Шукаю Божу любов і турботу»); 2) релігійне фокусування - участь у релігійних заходах, щоб відійти від стресу (51 «Молюся, щоб викинути з голови проблеми»); 3) релігійне очищення - пошук духовного очищення через релігійні вчинки (56 «Визнаю свої гріхи»); 4) духовне з'єднання - почуття зв'язку з силами, які виходять за межі особистості (61 «Шукаю більш сильний зв'язок з Богом»); 5) духовне невдоволення - виражає плутанину і невдоволення відносинами Бога з людиною в стресовій ситуації (66 «Думаю, чому Бог покинув мене»); 6) Позначення релігійних кордонів - чітка демаркація прийнятої і неприйнятної релігійної поведінки, активність в межах релігійних меж (71 «Уникаю людей поза моєї віри»).

Шкала релігійних копінгів зближення з іншими для досягнення близькості з Богом містить такі субшкали: 1) пошук підтримки духовенства чи членів Церкви, яка відповідає за пошук затишку та заспокоєння завдяки любові та турботі членів громади та духовенства (76 «Шукаю духовної підтримки від духовенства»); 2) релігійна допомога - намагання забезпечити духовну підтримку та заспокоєння іншим (81 «Молюся за добробут інших»); 3) Міжособистісні релігійні невдоволення - виражає плутанину та невдоволення відносинами духовенства чи членів індивіда в стресовій

ситуації (86 «Незгодний з тим, що вимагає від мене робити чи у що вірити Церква»).

Шкала релігійних копінгів досягнення трансформації життя містить субшкали: 1) пошук релігійної спрямованості - погляд на релігію для допомоги у пошуку нового напрямку для життя, коли старий може бути нежиттєздатним (91 «Прошу Бога допомогти мені знайти мету життя»); 2) релігійна конверсія - погляд на релігію для радикальних змін у житті (96 «Намагаюсь знайти абсолютно нове життя через релігію»); 3) релігійне вибачення - погляд на релігію для допомоги у переході від гніву, болю та страху, пов'язаного з правопорушенням до миру (101 «Шукаю Бога, щоб він допоміг мені позбутись гніву»).

Коротка версія методики (Brief RCOPE) містить 14 пунктів, що вивчають позитивний та негативний релігійний копінг [23].

Коротка версія опитувальника «Релігія як спосіб вирішення проблем» К. Паргамента (Religious problem solving scales: short form inventory)[21] містить 18 пунктів (13 прямих та 5 зворотних), на які респондент має відповісти, визначаючи свою міру згоди за класичною 5-бальною шкалою Лайкерта. Методика є моношкальною і спрямована на визначення міри використання релігії особистістю для вирішення утруднень та проблем життя, подолання стресових ситуацій та невизначеності. По суті концептуальний зміст методики розглядає релігію як копінг. Наведемо переклад деяких пунктів опитувальника. Наприклад, пункт 1 «Коли настає час вирішити проблеми, ми з Богом працюємо як партнери» або пункт «Коли ситуація тривожить мене я чекаю на те, що Бог забере від мене ці почуття». Прикладом оберненого твердження є пункт 6 «Я дію у напрямку вирішення проблеми без допомоги Бога».

Методика оцінки переконань та поведінки у подоланні стресу (Assessment of Beliefs and Behaviors in Coping – Final Version) [17]. Методика вимірює ставлення до корисності релігійного копінгу, а також використання релігійних дій у подоланні стресу. Опитувальник складається з двох частин: перші 20 пунктів необхідно оцінити за 4-бальною шкалою від «зовсім незгодний» до «повністю згодний». Пункти спрямовані на визначення місця релігії серед копінгів респондента. Друга частина опитувальника також складається з 20 пунктів, що оцінюються за 5-бальною шкалою від «1 - ніколи» до «5 - щоденно». Пункти другої частини опитувальника розкривають зміст шляхів використання релігійних практик як копінгу. Наприклад, «8. ... дозволяють мені особисті стосунки з вищою силою (наприклад, Бог, Ісус, Аллах, Крішна та ін.)»; чи «9. ... підтримують мою віру у вищі сили»; «14. ... пропонуються мені почуття контролю життя».

П'ята група представлена методиками вивчення духовних вірувань та цінностей. *Короткий опитувальник «Християнська ортодоксальна (православна) шкала» Дж. Фулертон і Б. Хансбергера (The Short Christian Orthodoxy Scale, 1989, 2007)* [8] містить 24 пунктів, які респондент має оцінити за 7-бальною шкалою Лайкерта. Опитувальник спрямований на вивчення міри переконаності особистості в ортодоксальних християнських догматах. Наприклад, пункт 4 «Завдяки життю, смерті та воскресіння Ісуса Бог дав можливість прощати гріхи людей», чи пункт 1 «Ісус Христос був Божим Сином». Шкала православ'я визначається «прийняттям чітко визначених, центральних положень християнської релігії» [15, 318]. Православ'я відрізняється від релігійного фундаменталізму тим, що вона оцінює ставлення людини до традиційних вірувань християнства, а не розглядає як жорстко ця особа дотримується своїх релігійних переконань.

Так само як і для оцінки прихильності ортодоксальним цінностям, інші методики, які вивчають міри прихильності до вірувань інших конфесій були включені нами до зазначеної групи методик. *Шкала ставлення до буддизму П. Таніссаро (P.N. Thanissaro, 2010)* [28]. Опитувальник містить 48 тверджень, які респондент має оцінити за стандартною 5-бальною шкалою Лайкерта. Твердження спрямовані на визначення міри прихильності буддистів та сикхів до цінностей свого вчення. Перша частина опитувальника орієнтована на прихильність цінностям буддизму. Наведемо приклади тверджень: 1. Мені подобається, як буддисти розвивають свій розум через медитацію та молитву; чи 10. Я поважаю буддистську ідею про те, що розуміння важливіше віри; або 14. Проводити свій час за медитацією є корисною тратою часу. Друга частина опитувальника (24 твердження) створені для сикхів, наприклад: 2. Мене надихають фестивалі сикхів; або 7. Мені подобається ідея сикхів про те, що Бог повсюди.

Опитувальник мусульманської релігійності Х. Терзі, Б. Альсерхан, Р. Алтунішк (Hasan Terzi; Baker Ahmad Alserhan; Remzi Altunışik, 2016) [28]. Англомовний опитувальник для вивчення міри прихильності ісламу містить 3 шкали: 1) віра (пункти 2. Є лише один Бог – Аллах; 5. Я вірю, що традиції пророків підходять завжди, у всі часи); 2) поклоніння (6. Читаю Коран щодня; 8. Молюся з іншими та в мечеті); 3) етика (11. Раджу іншим творити добро та уникали гріхів; 12. Молюся Богу на початку та наприкінці роботи).

У межах наукових досліджень авторитарності та фундаменталізму розроблялись методики діагностики релігійного фундаменталізму як найбільш вираженої прихильності до релігійних цінностей, догматичності та стійкості у вірі. *Шкала релігійного фундаменталізму Б. Альтмейєра і Б. Хансбергера («The Revised 12-Item Religious Fundamentalism Scale», 2007)* [8] містить 12 пунктів, які респондент має оцінити за 7-бальною шкалою

Лайкерта. Прикладами тверджень в опитувальнику мжуть бути такі: 1. «Бог дав людству повне, незмінне керівництво для щастя і спасіння, яке повинно бути повністю дотримане», чи 3 «Основною причиною зла в цьому світі є Сатана, який до цих пір постійно і жорстоко бореться з Богом».

Шкала інтратекстуального фундаменталізму В. Уільямсона (The Intratextual Fundamentalism Scale, Williamson, W. P., 2010) [32] містить 36 пунктів, розподілених за шкалами: 1) віра у божественність (пункт 1. Святе Письмо, безумовно, є словами Бога); 2) неприпустимість сумнівів (пункт 7. Все в Священному Письмі абсолютно вірно, без сумніву); 3) авторитетність (13. У Священному Писанні ніколи не можна сумніватися навіть тоді, коли наукові чи історичні докази цілком не згодні з цим); 4) само втілення (пункт 21. Божий намір можна повністю зрозуміти, читаючи Святе Письмо (тобто ніяких інших текстів не потрібно); 5) привілейованість (пункт 25. Святе Письмо є єдиним правдивим текстом і є вищим всіх інших Священних Книг та текстів інших релігій); 6) незмінність (обернений пункт 36. Раніше Святе Письмо було більш корисним для розуміння дійсності та диктування життя у часі, ніж у теперішньому).

Шоста група присвячена вивченню мотиваційних особливостей духовності та релігійності. *Шкала релігійної орієнтації Р. Горша і С. Макферсона (Religious Orientation Scale-Revised, ROS-R, 1989) [10]*. Методика містить 14 тверджень, міру згоди з якими респондент має оцінити за стандартною 5-бальною шкалою Лайкерта. Оцінка релігійності / духовності отримана шляхом усереднення 14 пунктів. Ця шкала включає в себе пункти, що оцінюють як внутрішні (цінності, установки, ідеї), так і зовнішні релігійні (поведінка та практика) орієнтації. Наведемо приклади тверджень: 1. Мені подобається читати про свою релігію; 5. Я часто маю сильне почуття присутності Бога; обернене твердження 10. Хоча я релігійна людина, це не проявляється у моєму повсякденному житті.

Шкала релігійної орієнтації Дж. Олпорта і Дж. Росса (Religious Orientation Scale, Allport & Ross, 1967) [1]. Методика діагностує внутрішню та зовнішню спрямованість релігійності. У науковій літературі зустрічається дві версії опитувальника: перша версія містить 18 пунктів (10 – інтринсивна спрямованість, 8 - екстринсивна), друга – 20 (11 – інтринсивна орієнтація, 9 – екстринсивна). Пункти методики респондент має оцінити за 5-бальною шкалою Лайкерта за мірою згоди з твердженнями. Наведемо приклади пунктів внутрішньої орієнтації: «1. Для мене важливо проводити певний час за релігійними думками та медитацією; 11. Я читаю книжки про мою віру (релігію і церкву); 18. Моя віра впливає на моє життя». Приклади пунктів, що вказують на зовнішню орієнтацію: «3. Головна

мета молитви - отримати полегшення та захист; 7. Я молюся головним чином, тому що мене вчили молитися; 17. Метою молитви є забезпечення щасливого та мирного життя».

Шкала релігійного локусу-контролю Дж. Уелтона (Religious Locus of Control Scale, G. L. Welton, 1999) [30], яка містить 29 пар тверджень, у кожній парі респондент має обрати одне. Наведемо приклади тверджень: «6А. Без Божої допомоги не можна стати ефективним лідером. 6Б. Б Одаровані люди, які не змогли стати лідерами, просто не скористалися своїми можливостями».

Методика діагностики релігійної саморегуляції Р. Райана, С. Пігбі, К. Кінг (Religious Self-Regulation Questionnaire (SRQ-R), R. Ryan, S. Rigby, K. King, 1993) [24]. Методика спрямована на вивчення інтроєктованого та ідентифікованого стилів саморегуляції релігійної поведінки. Інтроєктована регуляція розглядається як поведінка, що регулюється частково засвоєними правилами та вимогами, ідентифікована – передбачає поведінку, що регулюється відчуттям власного вибору такої діяльності, раніше регульованою ззовні. Методика містить по 6 пунктів для кожного типу регулювання. Наведемо приклади пунктів за ідентифікованим регулюванням: «1. Важливо активно ділитися своєю вірою з іншими, бо Бог для мене важливий, і я б хотів, щоб інші люди знали про Нього теж; 8. Причина, за якою я думаю, молитися – це важливо, тому що мені подобається молитися»; та за інтроєктованим регулюванням: 8. «Коли я звертаюся до Бога, я найчастіше це роблю, тому що я відчуваю себе винуватим, якщо цього не зробив»; чи 12.» Важливою причиною, чому я відвідую церкву, є те, що інші не схвалюють мене, якщо я цього не буду робити».

Шкала інтринсивної релігійної мотивації Д. Хожда (Intrinsic Religious Motivation Scale, D. Hoge, 1972) [13] містить 10 тверджень, що вказують на внутрішню спрямованість релігійної мотивації особистості, тобто на інтерес до релігії та внутрішню потребу у вірі. Приклади тверджень: 1.Моя віра пронизує все моє життя; або Я переживав у своєму житті досвід присутності Святого Духа (Бога); або 9. Релігійні переконання проходять наскрізь всього мого життя.

Шкала пошуку К. Батсона (Quest Scale, Batson, Schoenrade, & Ventis, 1993) [4]. Методика спрямована на вивчення спрямованості на вирішення екзистенційних проблем з прийняттям їх складності (пункт 1. Я не був дуже зацікавлений в релігії, поки не почав задавати питання про сенс і мету мого життя), міри критичності та сприйняття релігійних сумнівів як позитивних (пункт 5. Я би сказав, що я ціную власні сумніви та невпевненості щодо релігії), відкритість для змін (пункт 9. Оскільки я зростаю та змінююсь я очікую, що і моя релігія зростатиме та буде змінюватись).

Сьома група методик присвячена оцінці релігії в урегулюванні стосунків особистості. *Багатофакторна шкала віри та релігійної підтримки Дж. Бйорка і А. Маслім (The Multi-Faith Religious Support Scale, J. P. Bjorck, A. A. Maslim, 2011)* [6]. Методика представлена такими шкалами по 7 пунктів: 1) підтримка релігійного лідера (наприклад, 17. «Мій релігійний лідер надає мені почуття приналежності»), 2) підтримка Бога (15. «Я можу звернутись до Бога за порадою у складній ситуації»); 3) підтримка учасників (прихожан) (13. «Я ціную інших учасників моєї релігійної групи»), а також додатковими шкалами задоволеності життям, соціальної підтримки та депресії.

Шкала трансгресивної міжособистісної мотивації М. Маккалоу (Transgression-Related Interpersonal Motivations Inventory (TRIM-18), McCullough, M. E., 2013) [19]. Міжособистісні трансгресії - це клас міжособистісних стресових факторів, що передбачають сприйняття шкоди, вчиненої іншою людиною (грішником), як хворобливої і морально неправильної. Прощення розуміється автором методики як процес зменшення негативних видів мотивації взаємодії (уникнення та помсти) до грішника (трансгресора) та відновлення позитивних мотивів щодо нього. Методика містить три мотиваційні шкали: уникнення грішника (7 пунктів, наприклад, 2. Я намагаюсь тримати дистанцію між нами наскільки це можливо), помста грішника (5 пунктів, наприклад, пункт 4. Я бажаю, щоб з ним трапилось щось погане), доброзичливість (пункт 3. Навіть якщо його дії шкодують мене, у мене є добрі волі).

Шкала схильності прощати та ставлення до прощення Р. Брауна (Tendency to Forgive Measure, Brown, 2003) [7]. Методика містить 10 пунктів і представлена двома шкалами: схильністю прощати (перші 4 пункти, наприклад, пункт 1. Я швидко відходжу, коли хтось зробив мені боляче), ставленням до прощення (останні 6 пунктів, зокрема, пункт 6. Я вірю в те, що прощення – це моральна чеснота; чи пункт 7. Правосуддя важливіше милосердя).

Шкала прощення М. Пая (Rye Forgiveness Scale (RFS), 2001) [25] містить 15 тверджень, що оцінюються респондентом за 5-бальною шкалою Лайкерта. Навеємо приклади прямих тверджень: пункт 2. Я бажаю добра людині, щ вчинила неправильно зі мною. Приклади обернених пунктів: 1. Я не можу припинити думати про те, як я помилюся у цій особі; або 5. Я уникаю певних людей чи місця, бо вони нагадують мені людину, яка погано вчинила по відношенню до мене.

Восьма група методик спрямована на дослідження міри розвитку духовного досвіду особистості. Нижче наводяться короткі характеристики методик, що було визначено П. Хіллом до цієї групи.

Шкала повсякденного духовного досвіду Дж. Андервуда і Дж. Терезі (Daily Spiritual Experience Scale, Underwood L.G., Teresi J.A., 2002) [31]. Методика спрямована вимірювання сприйняття людини трансцендентного (божественного) у повсякденному житті та особливостей її світосприйняттям, взаємодії або залучення до трансцендентності у житті. Пункти опитувальника вимірюють досвід, а не конкретні вірування або поведінку і виходять за межі будь-якої конкретної релігії. Всього в опитувальнику 16 пунктів, зокрема, пункт 1. Я відчуваю присутність Бога; 4. Я відчуваю силу у своїй релігії та духовності; 7. Я прошу Божої допомоги протягом здійснення повсякденної діяльності.

Шкала релігійного комфорту та напруги Дж. Ексліна (Religious Comfort and Strain Scale, Exline, J. J., Yali, A. M., & Sanderson, W. C., 2000) [10]. Шкала містить 24 пункти, твердження за якими респондент має оцінити за 10-бальною шкалою. Наведемо субшкали методики та приклади пунктів: 1) субшкала релігійного комфорту характеризує позитивне ставлення до Бога, переваги релігійної віри і містить 10 пунктів, зокрема, пункт 14. Почуваю себе енергійним завдяки вірі; пункт 2. Думаю, що Бог всемогутній та всезнаючий; 2) субшкала негативного емоційного ставлення до Бога: пункт 19. Думаю, що Бог не схвалює мене; 3) субшкала негативних соціальних взаємодій, пов'язаних з релігією: пункт 5. Боюсь, що релігійні люди засудять мене за мої помилки.

Шкала духовного досвіду В. Дженія (Spiritual Experience Index—Revised, V. Genia, 1997) [11]. Методика містить 23 пункти, які вимірюють віру і духовну подорож за двома субшкалами і оцінюються за 6-бальною шкалою: 1) субшкала духовної підтримки (13 пунктів, зокрема пункт 1. Я часто відчуваю сильну зв'язок з силою, більшою за мене) та 2) субшкала духовної відкритості (10 пунктів, зокрема пункт 14. Я вірю, що є лише одна справжня віра).

Шкала духовної орієнтації Елкінса (Spiritual Orientation Inventory Д. Елкінса (Elkins, Hedstrom, Hughes, Leaf, & Saunders, 1988) [9]. Методика містить 85 пунктів за такими субшкалами: трансцендентність (пункт 1. Існує духовний, трансцендентний вимір життя), смисл і мета (пункт 2. Скільки б люди не сперечались, мені абсолютно ясно, що Всесвіт організований таким чином, що все в ньому має мету та смисл), місія життя (пункт 3. З роками я усвідомив, що світ в якому я жив є прекрасним тому, що я в ньому жив), сакралізація життя (пункт 4. Для мене мають сакральне значення навіть такі звичайні заняття, як прийом їжі, праця, секс), матеріальні цінності (пункт 5. Моя найважливіша мета життя – здобути фінансову надійність), альтруїзм (пункт 6. Я відчуваю сильний зв'язок з усім людством), ідеалізм (пункт 7. Коли я бачу, що є, я можу побачити, як могло би бути), усвідомлення трагічного (пункт 8. Коли я бачу загибель лю-

дини, я думаю про те, як важливо усвідомлювати смерть, біль, страждання), результати духовності (пункт 9. Наше найвище благо полягає в гармонійному наближенні до трансцендентного, духовного виміру.).

До *дев'ятої групи* методик відносяться ті, що присвячені вивченню уявлення про Бога. *Методика Р. Лоуренса «Образ Бога» («God image Inventory», 1997) [18]* містить 72 твердження, що представляють шість шкал по 12 пунктів: 1) Присутність; 2) Виклик; 3) Прийняття; 4) Доброзичливість; 5) Вплив; 6) Провидіння. Перша шкала опитувальника - «Присутність» - спрямована на вивчення міри переконаності та почуття у присутності Бога повсюди. Наприклад, пункт 15 «Я відчуваю Бога всередині себе», або 64 «Я почуваю тепло коли молюсь». Друга шкала опитувальника - «Виклик» - спрямована на вивчення міри взаємодії та діалогу особистості з Богом. Наприклад, пункт 27 «Бог насолоджується моїми досягненнями» та 29 «Бог не перестає просити мене наполегливо трудитися». Третя шкала опитувальника - «Прийняття» - характеризує міру прийняття та позитивного емоційного ставлення Бога (пункт «Я впевнений у любові Бога до мене» чи 7 «Я знаю, що я небездоганий, але Бог любить мене не дивлячись ні на що»). Четверта шкала - «Доброзичливість» - орієнтована на вивчення міри переконаності у безсумнівній любові та доброзичливості Бога (пункт 22 «Бог любить навіть атеїстів» чи 28 «Я не можу уявити собі таку людину, яку б не любив Бог»). П'ята шкала - «Вплив» - характеризує міру переконаності людини у впливі Бога на життя (пункт 1 «Коли я підкорююсь правилам Бога, він чинить для мене хороші речі» чи 14 «Я отримую те, за що молюсь»).

Шкала «Любов і контроль Бога» П. Бенсона та Б. Спілки (LGCGS, Benson & Spilka, 1973) [5]. Опитувальник дозволяє оцінити два основних вимірів образу Бога: люблячого образу Бога та контролюючого образу Бога. LGCGS складається з 10 пар прикметників, які описують можливі образи Бога у континумі любов-контроль. Кожна пара прикметників оцінюється за семибальною шкалою типу Лайкерта, яка коливається від 0 до 6. Наведемо прикметники: «той, що губить – той, що береже», «той, що відхиляє – той, що приймає», «вимогливий – невимогливий», «люблячий – той, що ненавидить», «той, що звільняє – той, що обмежує», «той, що прощає – той, що не прощає», «той, що контролює – той, що не контролює», «той, що схвалює – той, що не схвалює», «строгий - поблажливий», «той, що дозволяє - жорсткий».

Методика «Список прикметників для оцінки Бога» Б. Заля і Н. Гібсона (God Adjective Checklist, Zahl & Gibson, 2011) [33]. Респонденту пропонується оцінити за 7-бальною шкалою Лайкерта власні уявлення про Бога та теологічний образ Бога, що транслюється релігією, які сповідує респон-

ндент. Всього в опитувальнику наводиться 36 прикметників, наприклад, «люблячий», «терплячий», «надійний» та інші.

Проективна малюноква методика «Образ Бога» Дж. Моріарті (God Image Drawing Test, Moriarty, 2006) [20]. Досліджуваний має виконати три малюнки: на першому він має намалювати себе і Бога, на другому – свої почуття, коли Бог дивиться на тебе, коли ти вчиняєш неправильно, на третьому – як ти хочеш себе почувати, коли Бог дивиться на тебе, коли ти вчиняєш неправильно.

Методика діагностики прояву автентичності ідентичності у стосунках з Богом Л. Сіннолі («False Self Scale–Relationship with God», 2007) [26]. Методика спрямована на вивчення автентичних-неавтентичних тенденцій у стосунках з Богом. Опитувальник містить 7 тверджень, які респондент має оцінити за 5-бальною шкалою Лайкерта. Приклади тверджень: пункт 1 «Мені складніше залишатися собою, коли я спілкуюся з Богом», чи 2 «Я відчуваю, що має діяти певним чином, щоб догодити Богу», чи «Я відчуваю, що Бог не знає мене справжнього».

Висновки. Проведене дослідження психодіагностики функціональних властивостей релігійності дозволило охарактеризувати методики, спрямовані на вивчення релігійна та духовна участі і залученості особистості, схильність до релігійних та духовних практик, оцінку релігійної та духовної підтримки, здатність до релігійного і духовного подолання стресу, релігійні і духовні вірування та цінності, релігію та духовність як мотивуючі сили, міру оволодіння релігійними та духовними техніками регулювання стосунків, рівень розвитку релігійного і духовного досвіду особистості, її уявлення та образ Бога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Allport G.W., Ross, J.M. Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 43, 1967. 243 p.
- 2.Bade M.K., Cook S.W. Functions and perceived effectiveness of prayer in the coping process. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Chicago, Illinois. 1997.
- 3.Bahr H.M., Harvey C.D. Correlates of loneliness among widows bereaved in a mining disaster. *Psychological Reports*, 44, 1979. P. 367-385.
- 4.Batson C.D., Schoenrade P.A. Measuring religion as a quest: 2.) Reliability concerns. *Journal of Scientific Study of Religion*, 30, 1991. P. 430-447.
- 5.Benson P., Spilka B. God image as a function of self-esteem and locus of control. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12, 1973. P. 297-310.
- 6.Bjorck J.P., Maslim A.A. The Multi- Faith Religious Support Scale: Validation with a Sample of Muslim Women. *Journal of Muslim Mental Health*. Volume VI, Issue 1, 2011. P. 62-80.

7. Brown R.P. Measuring individual differences in the tendency to forgive: Construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2003, 29(6). P. 759-771.
8. Crownover C.A. Faith development, religious fundamentalism, right-wing authoritarianism, social dominance orientation, Christian orthodoxy, and proscribed prejudice as predictors of prejudice: Dissertation. Norman, Oklahoma, 2007. 116 p.
9. Elkins D.N., Hedstrom L.J., Hughes L.L., Leaf J.A., Saunders C. Toward a humanistic-phenomenological spirituality: Definition, description, and measurement. *Journal of Humanistic Psychology*, 28, (4), 1988. P. 5-18.
10. Exline J.J., Yali A.M., Sanderson W.C. Guilt, discord, and alienation: The role of religious strain in depression and suicidality. *Journal of Clinical Psychology*, 56, 2000. P. 1481-1496.
11. Genia V. The Spiritual Experience Index: Revision and reformulation. *Review of Religious Research*, 38, 1997. P. 344-361.
12. Gorsuch R.L., McPherson S.E. Intrinsic/extrinsic measurement: I/E-Revised and single-item scales. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28, 1989. P. 348-354.
13. Hoge D.R. A validated Intrinsic Religious Motivation Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1972; 11: 369-376.
14. Hood R.W., Hill P.C., Spilka B. *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. Fourth Edition. New York, London: The Guilford Press, 2009, pp. 40-41.
15. Fullerton J.T., Hunsberger B. An unidimensional measure of Christian orthodoxy. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 21. P. 317-326.
16. Krause N., Ellison C., Shaw B., Marcum J., Boardman J. Church-based Social Support. *Journal for the Scientific Study of Religion* 40:4. 2001. P. 637-656.
17. Kulkarni M. Initial Development and Validation of the Assessment of Beliefs and Behaviors in Coping (ABC). Dissertation. The University of Texas at Austin, 2012. P. 158.
18. Lawrence R.N. Measuring the Image of the God: the God image scales *Journal of Psychology and Theology* 1997, Vol. 25, № 2, P. 214-226.
19. McCullough M.E., Root L.M., Cohen A.D. Writing about the personal benefits of a transgression facilitates forgiveness. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2006, 74. P. 887-897.
20. Moriarty G. Pastoral care of depression: helping clients heal their emotional experience of God. Binghamton. NY: Haworth Press, 2006. P. 26-27.
21. Pargament K.I., Koenig H.G., Perez L. The Many Methods of Religious Coping: Development and Initial Validation of the RCOPE. *Journal of clinical psychology*, Vol. 56(4), 2000. P. 519-543.
22. Poloma M.M., Pendleton B.F. Exploring types of prayer and quality of life: A research note. *Review of Religious Research*. 31(1), 1989. P. 46-53.
23. Pargament K.I., Smith B.W., Koenig H.G., Perez L.M. Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), 1998. P. 710-724.
24. Ryan R.M., Rigby S., King K. Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1993. P. 586-596.

25. Rye M.S., Loiacono D.M., Folck C.D., Olszewski B.T., Heim T.A., Madia B.P. Evaluation of the psychometric properties of two forgiveness scales. *Current Psychology*, 20, 2001. P. 260-277.
26. Sherkat D.E., Reed M.D. The effects of religion and social support on self-esteem and depression among the suddenly bereaved. *Social Indicators Research*, 26, 1992. P. 259-275.
27. Sippola L.K., Buchanan C.M., Kehoe S. Correlates of False Self in Adolescent Romantic Relationships. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 36, 2002. P. 515-521.
28. Terzi H., Alserhan B.A., Altunışık R. The Relationship between Religiosity and Consumer Behavior among Arab, Turkish, and Indonesian Students: Testing an 8 th Century A.D. Measure of Islamic Religiosity. *Int. J. of Teaching and Case Studies*, 2016, Vol. 7, № 3/4, P. 207-222.
29. Thanissaro P.N. Religious Education and Attitudes to Buddhism & Sikhism. Unpublished MA Dissertation: University of Warwick. 2010.
30. Thurstone L.L. Theory of attitude measurement. *Psychological Review*, 1929, 36, P. 221-241.
31. Underwood L.G., Teresi J.A. The Daily Spiritual Experience Scale: Development, Theoretical Description, Reliability, Exploratory Factor Analysis, and Preliminary Construct Validity Using Health-Related Data, *Annals of Behavioral Medicine*. Vol. 24, № 1, 2002. P. 22-33.
32. Welton G.L. Religious Locus of Control Scale. In P. C. Hill & R.W. Hood (Eds.), *Measures of Religiosity*, Birmingham, Alabama: Religious Education Press. 1999. P. 510-516.
33. Williamson W.P., Hood Jr. R.W., Ahmad A., Sadiq M., Hill P.C. The Intratextual Fundamentalism Scale: Cross-cultural application, validity evidence, and relationship with religious orientation and the Big 5 factor markers. *Mental Health, Religion & Culture*, 13, 2010. P. 721-747.
34. Zahl B.P., Gibson N.J.S. God adjective checklist. Unpublished instrument. Social and Developmental Psychology Department, University of Cambridge, Cambridge, England, UK, 2011.

Надійшла до редколегії 25.05.2017 р.